

ז'בוטינסקי וז'בוטינסקאיזם

זאב צחור

'כל אחד יש לו ז'בוטינסקי משלו'
בנימין אקצין

ז'בוטינסקי ניחן בהרבה כישורים יוצאי דופן. הוא היה אינטלקטואל מזהיר, סופר מחונן ומדינאי מבריק. אנשים מגוונים שונים של חברה ומעמד, יהודים ולא יהודים, שפגשו בו פנים אל פנים זכרו איש מקסים השולט בשפות רבות, רגיש לניואנסים של תרבות, בעל ידע מעמיק בתחומים מגוונים. הרבבות ששמעו אותו נואם עתידים לשאת עמם את הדברים שאמר בוורטואוזיות מופלאה. רבים עוד יותר קראו את המאמרים הפוליטיים שכתב ופרסם בעיתונים שונים ובאמצעותם התוודעו אל ז'בוטינסקי. מתוך המאמרים האלה עלתה דמות של איש נחרץ ותקיף, בהיר ועקיב ובעל משנה אידאולוגית סדורה. מעגלי הקשר שהקיפו אותו לא היו שווים. המעגל הפנימי, של מקורביו ועוזריו, היה מצומצם מאוד. האיש שהפליא להלהיב בדברו אליהם מעל הבמה התקשה ליצור עמם קשרים אישיים ברדתו ממנה. אכן, דומה כאילו ז'בוטינסקי עיצב לעצמו דמות מהודקת על פי עקרון ה'חד-נס' הפוליטי שהרבה לדבר עליו. ז'בוטינסקי, שפקפק ביכולתו של הציבור הרחב להתמודד עם רעיונות מורכבים, החשיב את הרטוריקה, את המסרים הקצרים המובנים לכל נפש, החודרים לתודעה בנקל. מכאן השימוש הנרחב שעשה בסמאות נוחות לקליטה, המאמץ שהשקיע בדוגמאות ציוריות ומוכרות, מכאן גם צמצום עצמו לדמות מתוחמת היטב, הנושאת בשורה פשוטה ומבקשת להתאים את עצמה לציפיות הקהל הרחב. תלמידיו ויורשיו הפוליטיים אימצו את דמות ה'חד-נס' וטיפחו את זכרו על פי קווי המתאר המצומצמים הללו.

סיפור חייו של ז'בוטינסקי פורסם פעמים רבות במגוון דרכים, למן ביוגרפיות מקיפות ועד חוברות דקות ומנוקדות לילדים. דמותו בולטת בעשרות ספרי זיכרונות, ספרי עלילה וספרי מחקר. האיש הנערץ, שבפרק חייו האחרון נשא בו־זמנית ארבעה כתרם: ראש בית־ר, נשיא המפלגה הרוויזיוניסטית, נשיא ההסתדרות הציונית החדשה ומצביא הארגון הצבאי הלאומי, הוא אישיות מרכזית בהיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית. זו אימצה את דמות ה'חד-נס' המהודקת שעיצב ז'בוטינסקי עצמו. גם ההיסטוריוגרפיה שכנגד, שנכתבה בחצרות הפוליטיים של יריביו, קיבלה את הדמות החד־ממדית של ז'בוטינסקי, זו שטיפחו נאמניו,

וכך הוטמעה היא בהיסטוריוגרפיה הציונית. הדיון שלהלן מבקש לבחון, באמצעות כמה דוגמאות, אפשרות להרחיב את גבולות הדיון באיש ובמנהיגותו.

עיקר הדיון בז'בוטינסקי נערך במסגרת המאבקים הפוליטיים והוויכוחים שאפיינו את הציונות לאורך המאה העשרים. רוב החיבורים העוסקים בו פורסמו בכתבי עת ובהוצאות ספרים בעלי זיקה רעיונית לתנועתו או לתנועות היריבות. דל הוא הדיון הבלתי תלוי בתולדותיו ובתולדות הימין הציוני. דלותו בולטת על רקע רוחב יריעת המחקר האקדמי שזכה לו השמאל. כך, לדוגמה, על השמאל הציוני נכתבו עד כה עשרות עבודות דוקטור ואילו על הימין נכתבו עבודות ספורות. יש לכך סיבות מעניינות החורגות מדיונו; לנושא שלפנינו חשיבות הפער במצב המחקר היא בהיותו הסבר לכך שבהיעדר מקור אחר, קיבלה ההיסטוריוגרפיה הציונית את הנרטיב שעיצבה התנועה הרוויזיוניסטית. גם הוויכוח המר עם הרוויזיוניזם נערך על פי קווי המתאר ששרטטו הרוויזיוניסטים עצמם. מקורות הידע החשובים לתולדות בית"ר, התנועה הרוויזיוניסטית והאצ"ל נשענו עד עתה על זיכרונות בעלי הדבר ועל מחקרים שעשו בחצר התנועה נאמניה. אלה המקורות גם לחקר תולדות חייו של ז'בוטינסקי, עמדותיו הרעיוניות ודרכי מנהיגותו.

בנימין אקצין, מזכירו של ז'בוטינסקי בשלהי שנות השלושים, אמר שכל אחד יש לו ז'בוטינסקי שלו, והתכוון לכל אחד מהמקורבים, השותפים בסוד, חברי המעגל הפנימי המצומצם. קיים שוני מרתק בין דימויו החד-ממדי של ז'בוטינסקי בהיסטוריוגרפיה של התנועה ובין דמותו המורכבת המבצבצת מבעד לחומרים שז'בוטינסקי עצמו הותיר אחריו. אלה עדיין ממתינים למחקר מקיף ולביוגרפיה הנסמכת על כלי מחקר אקדמיים. למי שיבקש לחזור מבעד לדמות האנדרטה שהציבה התנועה למנהיגה הנערץ מזומנות כמה הפתעות. אחת מהן היא קוצר הרוח שלו כלפיה.

ז'בוטינסקי השקיע בחיים הפוליטיים מאמץ אדיר. יומניו מגלים סדר יום גדוש ועמוס לעייפה. כך היה, לדוגמה, במסע הבחירות המאומץ שערך בפולין לקראת הקונגרס הציוני השמונה עשר ב-1933. מספר המקומות שביקר בהם עלה על מספר ימי הביקור; מספר הנאומים שנשא עלה על מספר המקומות; מספר הישיבות עלה על מספר הנאומים, ובין לבין הספיק לכתוב מכתבים, מאמרים, לנהל משא ומתן עם נציגי ממשלת פולין ואפילו לעצב ראשי פרקים לספר שהרהר בכתבתו.

התמסרותו המלאה לתנועה, עד כדי ביטול עצמיותו, זכתה להתייחסות מתפעלת בביוגרפיות וביזכרון מעריציו. והנה מתברר שהיו לז'בוטינסקי פרקי חיים שבהם הסתלק מכל פעילות, ולזמן ממושך. תקופות אלו בחייו מוצנעות. מכיוון שאי-אפשר להתעלם מהם, הן נזכרות בחטף, כאילו לא היו אלא חוליית ביניים חסרת חשיבות, מעין מנוחת הלוחם בקרבות התנועה. ייתכן שאין רבותא גדולה בכחינת התקופות שהסתלק בהן מהנהגה, שהרי תמיד חזר אליה. אנו מוצאים בביוגרפיות של מנהיגים פוליטיים נוספים פרקי זמן כאלה. ידועה האתנתחת המתקשרת שעשה בן-גוריון בהיותו ראש ממשלה. במפתיע התפטר ופרש לשדה-בוקר שבנגב למשך יותר משנה. תקופות פרישה מרצון היו גם לחיים וייצמן ולמנחם בגין. אם נרחיק עדות נמצא תקופות כאלה אצל לנין וצ'רצ'יל ורבים אחרים. ואולם

אצל ז'בוטינסקי פרקי פרישותו מפעילות פוליטית ממושכים יותר, ביטויי קוצר הרוח שלו כלפי החיים הפוליטיים חריפים יותר והשפעתם על מנהיגותו גדולה יותר. ייתכן שכאן טמון ההסבר לכך שבעתות משבר, שלפעמים הם, כדברי ההיסטוריון יעקב בורקהרדט, דווקא 'רגע של הולדת' של תנועות אופוזיציה, ז'בוטינסקי מואס, מאבד עניין, שובר את כללי המשחק הפוליטי ומוותר מלכתחילה וביודעין על הסיכוי לנצל את המשבר לקידום תנועתו ורעיונותיו.

קוצר רוחו ניכר במיוחד בניהול הפוליטיקה המפלגתית. הוא לא ניחן בתכונות הפוליטיקאי המסוגל להחליף בני ברית כהרף עין, להתפשר, לבנות קואליציה של הפרד ומשול. הרומנטיקן בעל הנטיות האינדיבידואליות לא התאים לעבודת היום יום האפורה והמתסכלת של משרדי המפלגה. כמה סלד מפניות לבעלי שררה, מבקשות לתרומה כספית לצורכי הפעילות, מפגישות עם גורמים בעלי עניין ומשאר הפעילויות המפלגתיות שהן שגרת חייו של מנהיג פוליטי. אכן, הבוז שהגה לעסקנות מסוג זה הובלט בנרטיב של התנועה, אולם שוב – לא בדיון על האיש ועל מעשיו אלא במסגרת הוויכוח עם יריבים. קוצר הרוח והמיאוס שהקרין, גם כלפי מפלגתו שלו, הוסב להשוואה מחמיאה: הדמות הנעלה של ז'בוטינסקי, הסולד מתככים ומיום קטנות, שלא כמנהיגי תנועות אחרות, שלא היו אלא עסקנים קטנים. האם קוצר הרוח הזה מלמד שז'בוטינסקי לא קורץ מחומרים של מנהיג לאומי? האם בו טמון ההסבר להחמצת הסיכוי ההיסטורי לכבוש את ההנהגה, סיכוי שזימנו לפניו דווקא אותם רגעים של משבר? ושלא ז'בוטינסקי הכשיל את עצמו משום שקץ בהנהגה? ספק אם אפשר להשיב על שאלות כאלה, אולם שומה עלינו להעלותם.

מאיר גרוסמן היה לעת ייסוד המפלגה הרוויזיוניסטית האיש הקרוב ביותר לז'בוטינסקי ובמשך הזמן אף היה לסגנו בהנהגת המפלגה. לימים התפלגה המפלגה, גרוסמן עזבה והיה ליריבו המר של ז'בוטינסקי. בגלל קוצר הרוח של ז'בוטינסקי, אמר, התנועה החמיצה את ההזדמנות ההיסטורית שנקרתה לפניו להגיע להנהגת התנועה הציונית. גרוסמן התכוון למשבר שהתרחש בקונגרס הציוני השבעה עשר שהתקיים ב־1931: חיים וייצמן, נשיא התנועה הציונית, אולץ להתפטר או מתפקידו. מלכתחילה היה ברור שהקונגרס יהיה רב־חשיבות, שכן בו תיקבע ההנהגה הציונית החדשה. עד לקונגרס הזה ניהלה את התנועה הציונית מפלגת הציונים־הכלליים, ששלטה בתנועה הציונית מראשיתה מכוח רוב מכריע שזכתה בו בכל מערכות הבחירות עד אז. הפילוג בציונים־הכלליים, אבדן הרוב והתפטרותו של חיים וייצמן מתפקיד נשיא התנועה הציונית יצרו משבר חריף. משבר זה זימן לז'בוטינסקי ולמפלגתו סיכוי של ממש להיות הכוח החשוב בהנהלה הציונית החדשה.

רק שש שנים לפני כן הקים ז'בוטינסקי את המפלגה הרוויזיוניסטית. בקונגרס הציוני השבעה עשר מנו ציריה של מפלגתו רק חמישית מכלל הצירים, אבל היא הצטיירה כמפלגה רעננה העונה על מאוויי הציבור ובעלת סיכוי לכבוש את הרחוב היהודי. כוחה הגדול של המפלגה היה מנהיגה, והכול, גם יריביו, העריכו שהוא מועמד להנהגת התנועה הציונית. יש לזכור שווייצמן התפטר בעקבות כישלונות אחדים. שיאם היה חוסר האונים של היהודים מול התפרעות הערבים במהומות 1929. ז'בוטינסקי, שהנהיג את האופוזיציה לווייצמן, נחשב

כמי שחזה מראש את הכישלונות, התריע עליהם והציע דרך חלופית כדי לאושש את הציונות והיישוב ולהגיע במהרה למדינה יהודית.

גם אם סיכווייו של ז'בוטינסקי בן ה-51 להיבחר מדיית כמחליפו של חיים ויצמן לא היו גדולים, נקל היה להקים בקונגרס קואליציה שבה הוא יהיה האיש הדומיננטי. המפתח לקואליציה זו היה בידיו, היא היתה תלויה בהסכמתו להרכבה ולקווי היסוד שלה. גרוסמן, פוליטיקאי מיומן, ניהל את המגעים להקמת הקואליציה והעריך אז שאם יאות ז'בוטינסקי לפעול במסגרת קואליציונית, לא ירחק היום והוא יהיה לנשיא התנועה. ז'בוטינסקי קצר הרוח התנגד לרעיונות הפשרה ולקווי יסוד משותפים – תנאי לכל קואליציה. עוד קודם לכן הגדיר את צירי הקונגרס הציוני כ'500 ראשי צאן מרימי יד'. ההיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית הקצתה תשומת לב רבה למהלך הדרמטי של ז'בוטינסקי בקונגרס החשוב הזה לתולדות הציונות. שוב ושוב מתואר כיצד באחד מרגעי השיא של הקונגרס, לאחר שלא התקבלה הצעת החלטה שהעלה לדיון, עלה ז'בוטינסקי על כיסאו, קרע את כרטיס הציר שלו, זרקו לעבר הצירים והכריז 'זה לא קונגרס ציוני', ויצא בהפגנתיות מהאולם. הספרות הרוויזיוניסטית לגווניה מתארת את היציאה בגאון של כל הצירים הרוויזיוניסטים מהאולם. בפרסומים רבים לא מתואר כיצד במסדרון, מיד לאחר שיצאו מהאולם, פנה אליו גרוסמן בתחינה לשוב ולהתמודד על ההנהגה מעמדת כוח. ז'בוטינסקי לא נעתר לתחינתם של הצירים הקוראים לו לשוב לאולם, וגרוסמן הסיק שז'בוטינסקי אינו רוצה לכבוש את התנועה הציונית מבפנים ואינו רוצה להנהיג תנועה לאומית גדולה אלא מעדיף את תפקיד המתריע בשער. מאז פעל גרוסמן לסילוקו של ז'בוטינסקי מהנהגה. מהלך זה של גרוסמן חולל פילוג כפול: גרוסמן וסיעתו פילגו את המפלגה הרוויזיוניסטית והקימו את 'מפלגת המדינה העברית', וז'בוטינסקי וסיעתו פילגו את התנועה הציונית והקימו את 'ההסתדרות הציונית החדשה'.

מקורב אחר של ז'בוטינסקי, עמנואל ניומן, מראשי הציונים בארצות-הברית, העריך גם הוא שקוצר הרוח של ז'בוטינסקי מקצר את טווח מנהיגותו. באותו הקונגרס הפציר בז'בוטינסקי להיות קצת יותר פוליטיקאי. אר-אז, הבטיח לו, לא ירחק היום והוא, ז'בוטינסקי, ינהיג את התנועה ציונית כולה. ז'בוטינסקי תבע, כדברי ניומן, 'הכול או לא כלום'. מכיוון שלא היה נכון לפשרה, לנוסחאות נפתלות של קווי יסוד קואליציוניים ולשותפות מגבילה עם מפלגות אחרות ומנהיגים אחרים, הסתלק מהתנועה הציונית והקים תנועה משלו, כולה שלו. ניומן הוסיף לעקוב באהדה אחר ז'בוטינסקי, אבל ציין בצער כי בחיים הפוליטיים סופו של הכול או לא כלום הוא לא כלום.

קוצר הרוח המתבטא בתביעת הכול או לא כלום ניכר בנקודות צומת נוספות בחייו של ז'בוטינסקי. ראוי לבדוק מחדש את השפעת קוצר הרוח הזה על הסתלקותו מהשותפות עם טרומפלדור בגדוד נהגי הפרדות ב-1915, התפרקות 'ההגנה' הראשונה בירושלים ב-1920, פרישתו הרועמת מההנהלה הציונית ב-1922 בעקבות הספר הלבן, וכך הלאה – טריקות דלת חוזרות ונשנות, פרישה, התכנסות בתוך עצמו ושוב חזרה לפעילות פוליטית, עד להסתלקות הבאה. ראוי להדגיש שרק איש ברוך כשרון כמותו יכול לפרוש לתקופות ארוכות, לחזור לפעילות ולהשתלב במקום בולט, שהרי בפוליטיקה אין חלל ריק. ראוי גם לשאול מה היה המחיר הפוליטי ששילמה התנועה כולה, ולא רק מנהיגה, על קוצר הרוח הזה.

ההיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית מתייחסת בזהירות אל ז'בוטינסקי האמן. הסיפורים שכתב ובעיקר הרומנים שמשון וחמשתם נזכרים בהרחבה בביוגרפיות ובהיסטוריוגרפיה, אולם תמיד כמרכיב משני המבליט את גדולתו כמנהיג. יצירתו הספרותית, שיריו ותרגומיו המופלאים שובצו בתוך מארג אידאולוגי-פוליטי עקיב: המנהיג המורם מעם היודע לעבות את תורתו הרעיונית גם באמצעים ספרותיים. יצירתו האמנותית רחבת הרוח והיריעה הוכפפה גם היא ל'חד-נס' תחום היטב ומוגבל למסרים אקטואליים.

בזהירות רבה עוד יותר נדונים חייו הפרטיים. ספק אם היה עוד מנהיג ציוני שזכה לפולחן אישיות כל כך בולט כמו ז'בוטינסקי. שוב ושוב נזכר כיצד הנדונים למוות מקרב אנשי האצ"ל קראו, כשחבל התלייה לצווארם, 'חי ז'בוטינסקי'. בקני בית"ר נהגו חברי הקבוצות ההינוכיות להצטלם כשהם מרוכזים סביב תמונתו; דיוקנו הוטבע על סמלי מתכת זעירים, על כרזות גדולות ותמונות לרוב. חברי התנועה נהגו להציב בביתם פסלי גבס בדמותו. פולחן האישיות שלו גלש בתנועה גם אל רעייתו יואנה. למרות שפעילותה בהיתה מעטה, הצטיירה כגברת הראשונה של התנועה, וכך הונחלה לתודעה. שנים רבות לאחר מותה, כאשר נדונה בוועדת השמות העירונית בבאר-שבע הצעה לקרוא רחוב על שמה, התבקש המציע לפרט מדוע היא ראויה לכך. 'מספיק שהיתה רעייתו של ז'בוטינסקי', אמר. די היה בנימוק הזה. הוועדה החליטה לקרוא על שמה את אחד הרחובות המרכזיים בבאר-שבע.

חייו הפרטיים של ז'בוטינסקי נזכרים בהיסטוריוגרפיה רק כאשר היה אפשר לארוג אותם בסיפורם של התנועה והלאום. על כן לא נמצא כמעט התייחסות לאורח חייו בתקופות הארוכות שחי בהן הרחק ממשפחתו הקטנה. מן הסתם היתה לתקופות נתק אלו השפעה על יחסיו עם יואנה רעייתו, אולם הדיון במשפחה זוכה להתייחסות מפורטת רק בהקשרים הרואיים: כאשר יואנה מצטרפת אל ז'בוטינסקי ועולה עמו לארץ-ישראל, כאשר בנו ערי מתמנה לנציב בית"ר או נעשה פעיל בעלייה הבלתי לגלית לארץ (אגב, תוך הצנעת איבתו הקיצונית של ערי לדת וליהדות). על ז'בוטינסקי הנוטה חיבה רבה לחיי בוהמה, על חבריו שמחוץ לתנועה, על הסיבה לכך שמכל המקומות ששהה בהם העדיף את פריז, די לה להיסטוריוגרפיה ברמזיה הסתומים.

ביוגרפיה של מנהיג ציבור אינה חייבת לעסוק בצדדים האינטימיים של חייו. ואולם כאשר חייו הפרטיים מקרינים על חייו הציבוריים ועל מנהיגותו, ההתעלמות מהם פוגעת באמינות הביוגרפיה. במקרה שלנו ההתעלמות מהעדפת פריז ומן הסיבות לקביעתה מרכז לפעילותו, פוגמת בהבנת האיש ומנהיגותו. להיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית יש הסבר מדוע ז'בוטינסקי לא קבע את ביתו בארץ-ישראל, מחוץ התפץ הציוני. היא נתלית בהחלטה האדמיניסטרטיבית של ממשלת המנדט למנוע את כניסתו לארץ לאחר פרעות הערבים ב-1929. (גם כאן מתעוררת שאלה: ז'בוטינסקי לא היה היחיד שכניסתו נאסרה מכוח הוראה אדמיניסטרטיבית. היו עשרות הוראות כאלו. גם פעילי המפלגה הקומוניסטית לגלגליה הורחקו, ואחרים. עם זה הפעלת קשרים ושתדלנות הביאו לביטול ההוראה). לא ברור כמה התאמן ז'בוטינסקי לבטל את ההוראה. ואפילו סגרה ארץ-ישראל דלתותיה בפניו, מדוע

בחר דווקא בפריז? שני מרכזים חשובים אחרים יכול ז'בוטינסקי לבחור כמטה לפעילותו כמנהיג ציוני. האחד הוא פולין, שהיתה מרכז אנושי גדול של התנועה הציונית ובמיוחד של התנועה הרדיקלית. בפולין נמצאו הרוב הגדול של חניכי בית"ר ורבבות מתומכי המפלגה. אלה היו מקור כוחה של התנועה. הם נזקקו לז'בוטינסקי עד מאוד, שיהיה בקרבם. הדעת נותנת שלו הקים ז'בוטינסקי את המטה העולמי של תנועתו בפולין, היה נוסף לתנועה כוח אלקטוראלי גדול והשפעתה ברחוב היהודי היתה גדלה. ז'בוטינסקי, שהיה ער לחשיבותה של פולין, ביקר בה מפעם לפעם. ביקוריו בה נערכו כמבצע חד-פעמי קצר. חסידיו זכרו כמה המתינו לבואו, כמה קצר היה המגע עמו, כמה חסר להם בלכתו. השאלה מדוע הוא לא קבע בה את מטהו נותרה לא מפוענחת.

מקום הגיוני אחר להקמת מטהו הוא לונדון. לונדון שלטה על ארץ-ישראל, ממנה יצאו ההנחיות לממשלת המנדט והלכה למעשה בה הוכרעו המהלכים המדיניים החשובים. אם לא ניתן לז'בוטינסקי לפעול בארץ-ישראל מטעמים אדמיניסטרטיביים, אם העדיף להתרחק מפולין מסיבות אחרות, לונדון היא המקום המתבקש לשמש מרכז לפעילותו. ז'בוטינסקי אכן שהה בלונדון תקופות ממושכות, נפגש עם מדינאים ואנשי אצולה, לו ולתנועתו היו בה משרדים במקום מרכזי בה, אבל שוב, לאחר תקופת פעילות אינטנסיבית, הוא חוזר הביתה, לפריז. אין לתלות את הסתלקותו מלונדון בעמדתו האקטיביסטית ובקריאתו להיאבק בבריטניה; ממשלת בריטניה לא הצרה את צעדיו ולא הקשתה על פעילותו. בתקופות שהייתו בלונדון היה ז'בוטינסקי פעיל, בין השאר, בהכוונת העלייה הבלתי לגלית, בלא הפרעות של ממש. למראית עין עטתה חשאיות מסוימת את הפעילות במשרד, אך השלטונות ידעו על קיום המשרד וגם על תחומי עיסוקו. הדעת נותנת שגם ז'בוטינסקי ידע שהבריטים יודעים. מכל מקום הוא לא הופרע בעבודתו שם; אדרבה. הוא היה יוצא ובא במסדרונות הפרלמנט, וזכה לכבוד רב גם בקרב מתנגדיו. ולראיה – מדי פעם, כאשר נזקקה התנועה להתערבותו בסוגיה חשובה במיוחד, מיהר מפריז ללונדון, ושוב חזר לפריז. המטה האישי שלו היה ונשאר בפריז. בהיעדר מחקר, אין לדבר הסבר ראוי. נסתפק בהשערה כי ההעדפה הבלתי מפוענחת לפריז טומנת בחובה עוד הסבר, חלקי גם הוא, לכך שלא עלה בידי האיש המחונן הזה לממש את כישורי מנהיגותו. הרהור טורדני החורג מתחום הדיון האקדמי מחבר בין עקרותה של פריז, עקרות חייו בפריז לעקרות תנועתו בחייו.

ביטוי בולט ל'חד-נס' הביוגרפי המיוחס לז'בוטינסקי, לחד-ממדיות של ההיסטוריוגרפיה התנועתית, הוא התפיסה הלאומית שלו. ממנה נגזר גם ה'חד-נס' האידאולוגי; לאמור – אנו הציונים נושאים רק נס אחד, הדגל היחיד הוא דגל כחול-לבן, לא נישא דגלים אחרים על פניו. ז'בוטינסקי דיבר באיבה מיוחדת על הדגל האדום, שהניפה תנועת העבודה הציונית עם הדגל הלאומי. אולם הדגל האדום היה עבורו רק סמל מוכר, סממה נוחה לקליטה. תפיסת ה'חד-נס' כיוונה לכל סטייה, ולו שולית, מן ההתמסרות המוחלטת לציונות. ואולם הצצה מבעד לדימוי העקיב של האיש, תורתו ודרך חייו, מגלה סיפור מעניין על סטייתו-שלו מאותו 'חד-נס' אידאולוגי ופרסונלי שטרם כל כך להטמיע. חיטוט אקראי בארכיון 'הבונים החופשיים' בפריז חשף לאחורונה ז'בוטינסקי אחר, שונה לחלוטין מהאנדרטה היצוקה

בהיסטוריוגרפיה המוכרת. מן התעודות שעניינן לשכת 'הבונים החופשיים' הרוסים בפריז עולה שז'בוטינסקי חי כמהגר רוסי וחיי החברה שלו היו שזורים בחברת המהגרים הרוסים בפריז, חברה קוסמופוליטית שבמקרה הטוב לא היה לה כל קשר ללאומיות היהודית (דקדקנים יזכרו שבקרב הרוסים הלבנים בפריז רווחה אנטישמיות גסה). אף על פי כן לז'בוטינסקי היה עניין בה והוא ייחד לה זמן ומאמץ. ייתכן שפעילותו העירנית בקרב קבוצת 'הבונים החופשיים' הרוסים בפריז אינה אלא אפיוודה שולית וקצרת מועד בחייו, וממילא אין להגזים בחשיבותה. עם זה כאשר היא נוספת להעדפתו הלא מוסברת את פריז ובעיקר למאמץ שהוקצה בהיסטוריוגרפיה, גם בביוגרפיות המפורטות יותר, להצנעת סיפור פעילותו העירנית ב'בונים החופשיים' – יש בה כדי לעורר עניין נוסף בציפייה לדיון בז'בוטינסקי אחר, שונה.

לאמתו של דבר כבר החל דיון כזה. הוא מתמקד בנושא נפתל שעורר מחלוקת עזה בתוך התנועה עוד בחייו של ז'בוטינסקי – יחסו אל האצ"ל. יעקב שביט, אחד המעטים שעוסק ברוויזיוניזם בכלי מחקר אקדמיים, מביא דוגמאות של חיבורים היסטוריוגרפיים המציגים את ז'בוטינסקי כ'אבי המרד' בבריטים, כאילו היה מפקד-על של הארגון הצבאי הלאומי. מנגד, במקורות רבים מצא שביט התבטאויות של ז'בוטינסקי המצביעות על הבו שהגה לגילויים הוולגריים של המיליטריזם ומעידות על ספקנותו כלפי האפשרות לגרש את הבריטים מהארץ בכוח זרועה של חבורת לוחמי גרילה. ז'בוטינסקי עצמו, שביט מדגיש, העניק למושג 'מרד' מובן רוחני טהור.

אין חולק על שז'בוטינסקי ביקש להחדיר בחניכיו להט לוחמני, התמסרות מלאה למטרות נשגבות החורגות מצרכים אישיים, נכונות להילחם עד מוות בשירות בשורה גדולה וכיוצא באלו ערכים בעלי משמעות מיליטריסטית. ואולם שוב ושוב אנו מוצאים בהטפתו לצבאיות אזהרה מפני היתלות בכוח כגורם מרכזי בהכרעות ההיסטוריות, מפני שימוש מופרז בו ובעיקר מפני פעולות טרור. בבואה לדון במחלוקות העזות בין האצ"ל לז'בוטינסקי, ההיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית מתפתלת בין ביטויי הערצה למנהיג הגדול הליברל המתנגד לשפיכות דמים, מכאן, ובין המקום המיוחד שנועד בקורותיה לאצ"ל כמחתרת ששחררה את הארץ מהכובש הזר ולתפקידו של ז'בוטינסקי כמצביא של הארגון, מכאן.

סוגיית יחסו של ז'בוטינסקי למיליטריזם חשובה להבנת האיש ולהבנת התנועה הרוויזיוניסטית לגלגוליה עד מפלגת 'הליכוד', שהרי זו סומכת יתדותיה על תורתו. על כן ראוי להקצות למיליטריזם מקום נוסף: ז'בוטינסקי ראה את עצמו כממשיכו של הרצל ואימץ גם רעיונות שהרצל עצמו נטש. בערוב ימיו, ערב מלחמת העולם השנייה, עדיין דבק ז'בוטינסקי בהנחה שלמנהיגי פולין ולתנועה הרוויזיוניסטית אינטרס משותף: אלה מבקשים להקיף את היהודים מארצם וזו מבקשת להקים באמצעותם ובכוחם הפוליטי את מדינת היהודים. מכאן רעיון ה'אבקואציה' – 'ציאה של מאות אלפי יהודים ממזרח אירופה לארץ-ישראל, ומכאן המאמץ הדיפלומטי שייחד לנושא, ובכללו פגישותיו עם אנטישמים ידועים לשמצה, מפטלורה ועד מוסוליני.

הרצל התמקד במאמץ דיפלומטי ואילו ז'בוטינסקי הקצה תשומת לב רבה גם ל'תיקונם' האישי והקיבוצי של היהודים. להבדיל מבורוכוב ומתנועת העבודה, ז'בוטינסקי לא הדגיש

את תיקון פרנסות היהודים דווקא. הוא לא הוטרד מ'טפילותם' הכלכלית ולא נתפס להנחה שרווחה או שהשיבה לאדמה ולעבודת האדמה היא 'הגורם המתקן'. את עליבותם של היהודים תפס במושגים תרבותיים: התנהגות לא הולמת ברשות הרבים, לבוש דל, חוסר מודעות לנימוס, ועל הכול – היעדר גאווה לאומית. מדידה כמותית של מאמריו, מכתביו ופעילותו כמנהיג בתנועת הנוער בית"ר ובתנועה הרוויזיוניסטית לגלגוליה מלמדת שתשומת הלב שהעניק לתיקונם התרבותי של חניכיו גדולה מן המאמצים שייחד לכל תחום אחר, להוציא הפעילות המדינית. התיקון התמצה במושג 'הדר'. לשיטתו, המקום שניתן להחזיר בו את המושג 'הדר' באינטנסיוביות הוא הלגיון. בהיסטוריוגרפיה הרוויזיוניסטית מקום בולט לרעיון הלגיון של ז'בוטינסקי. מקורו בגדודים העבריים בצבא הבריטי במלחמת העולם הראשונה. לז'בוטינסקי תפקיד מרכזי בגיבוש הרעיון להקים את הגדודים העבריים, במאמץ להגשים את הרעיון ובאתוס שהונחל בהם. שני תפקידים הועיד ז'בוטינסקי ללגיון: האחד – להקצות ליהודים מקום בקרב המנצחים העתידיים לחלק ביניהם את שלל הכיבוש. שללם של הלוחמים היהודים היה אמור להיות ארץ-ישראל. כידוע, ועידת השלום בוורסאי לא התמקדה בחלוקת שלל טריטוריאלי. הדעת נותנת שז'בוטינסקי המפוכח ידע מלכתחילה שבשל חלקם השולי של הגדודים העבריים במלחמה, לא תהיה להם השפעה על מקבלי ההחלטות בוועידת השלום. נראה שז'בוטינסקי התמקד בתפקיד האחר של הלגיון, החשוב יותר – התיקון החברתי.

ז'בוטינסקי היה ער למגבלות כוחם הצבאי של היהודים. שנים רבות אחר כך הוסיף להעריך שהיהודים, גם בארץ-ישראל, יהיו נסמכים בעיקר על כוחה של בריטניה. במשמעות שייחס לכוחם הצבאי הממשי של היהודים היה ספקן אף יותר מתנועת העבודה. התפקיד החשוב שהקצה ללגיון ולצבאיות היה התפקיד המתנך. הוא הפך את הצבאיות, בעיקר את אורח החיים הצבאי, לאתוס של התנהגות וטיפחו עד כדי פולחן.

כיצד מיישבים בין פעולות הארגון הצבאי הלאומי, שבתקופתו של ז'בוטינסקי הרבה בהנחת פצצות תופת בשווקים הומי ערבים, ובין יחסו השלילי הנחרץ של ז'בוטינסקי, 'מצביא' האצ"ל, לסוג זה של שפיכות דמים? ההיסטוריוגרפיה יישרה את הסתירה באמצעות ציטוט נבחר. שלמה בן-יוסף היה חבר בית"ר והאצ"ל. הוא ושני חברים נוספים באצ"ל פעלו על דעת עצמם וניסו להרוג נוסעי אוטובוס ערבים. בן-יוסף נתפס, נשפט, נדון למוות ונתלה. ההיסטוריה הרוויזיוניסטית הקצתה לפרשת תלייתו מקום רחב והגדירה אותו 'עולה הגרודם הראשון' (אגב, בטעות. קודם לתליית בן-יוסף דנו הבריטים למוות ותלו יהודי שהרג ערבי מסיבות לאומיות). ז'בוטינסקי רגז על הפעולה של בן-יוסף. את סלידתו מסוג זה של טרור הביע פעמים רבות. אולם המנהיג, איש ההדר, הנאמן לנאמניו, לא ייטוש את חניכו. בעקבות הסערה שחולל גזר דין המוות שהוטל על בן-יוסף, שכאמור פעל על דעת עצמו, הכריז ז'בוטינסקי בפתוס שהנה עתה הוא נותן לו פקודה רטרואקטיבית לבצע את הפעולה.

כמה שנים קודם, כאשר נודע לו על קבוצת רוויזיוניסטים שהקימו את 'ברית הבריונים', שטיפחה אידאולוגיה של אלימות, הוא נהג באותה מתכונת: גינוי בחשאי, בתוך המערכת הפנימית, ושבח כלפי חוץ. השבח והגנאי המתועדים בארכיונים מעמידים למצטט מגוון רחב

של חומרים סותרים. כל אחד יכול לבהור ציטוט מתאים לגרסו ולמסריו. היסטוריה שנכתבת בחצר הפוליטית בוחרת בציטוט המתאים לה, וההיסטוריה שכנגד בוחרת בהיפוכו. הלא אלפי מאמרים, נאומים ומכתבים הותרו אחריו ז'בוטינסקי. אלה נכתבו במרוצת יותר מארבעים שנות פעילות אינטנסיבית, שנים שנדחסו בהם אירועים דרמטיים ובמהלכן השתנו פני העולם, וממילא השתנו גם עמדותיו. אם נסיף לכך את מורכבות האיש ואת הגוונים בהגותו, נמצא שבתוך אותם אלפי מסמכים אפשר בנקל למצוא סימוכין לכל עמדה שהכותב מבקש לתת לה ביטוי. השימוש הסלקטיבי בחומרים לצורכי היסטוריוגרפיה אינו אופייני למחנה הרוויזיוניסטי דווקא. הוא ממאפייני הכתיבה הרווחת בחצרות חסידים ומתנגדים מכל המחנות בכל הזמנים. בן-גוריון, שזכה לחיים ארוכים, הותר אחריו יותר מחצי מיליון דפי מסמכים, המתעדים שבעים שנות פעילות. במהלכן חלו תהפוכות היסטוריות שהשפיעו כמובן על עמדותיו ושינו אותן. ההיסטוריוגרפיה של השמאל מפותחת יותר מזו של הימין, וכאמור מפותחת הרבה יותר מההיסטוריוגרפיה האקדמית שלה. נקל לשער כמה מניפולציות אפשר להפיק ממאות אלפי אמירות של בן-גוריון, כל שכן עתה, כשאפשר לשלפן באמצעות מילות מפתח מכל מחשב בכל בית לכל צורך.

המחקר הראוי נבחן בדרכי השימוש בחומרים הללו. אין די בציטוט אקראי מדברי בן-גוריון. שומה על הביוגרף או ההיסטוריון לבדוק מתי נאמרו הדברים, באיזה הקשר ולאילו מטרה. כל ציטוט יש לשבחן במסגרת מקיפה של האיש, חייו ודרכו. על החוקר להבחין בדברים שאינם אלא גחמה, פליטת פה, דברי הבל או התפרצויות זעם. אלה קיימים בשפע אצל בן-גוריון כמו אצל כל מנהיג. רק ציטוטים המשתבצים בזמן ובמרחב שבהם נדונה הסוגיה ההיסטורית, תואמים את דרכו של האיש ואת עמדתו באותה התקופה, רק אלה תורמים להבנת האיש והכרעותיו ההיסטוריות. מהמורשת המורכבת ורבת-הפנים שהותר אחריו ז'בוטינסקי אפשר למצות שהוא הז'בוטינסקאזים, מעין שילוב של כל דמויותיו – דמות המדינאי, דמות האמן ודמותו של האינטלקטואל הממלא תפקיד חשוב בתקופה גורלית בתולדות היהודים. אין הז'בוטינסקאזים עקיב, ודאי לא חדי־נפש פשוטני. ייתכן שמחקר ראוי בריבוי הפנים המרתק של האיש יקנה לנו כלים להבנה טובה יותר של תולדות היהודים במאה העשרים.